

ЖАРКО ШЊЕПАНОВИЋ, Никшић

ПЛЕМЕНСКА ОРГАНИЗАЦИЈА НА ПОДРУЧЈУ ПОТАРЈА И ЗАТАРЈА

I

Продори Турака у средње Полимље и Потарје (крај XIV в.) изазвали су радикалне политичке и метанастазичке промјене. Подручје Потарја, дјелови међурјечја Таре и Лима (Затарје) и средње Полимље постали су стална мета насртаја сточарских групација. Затим, и стална станишта више родовско-катунских организација, које су се овдје територијализовале у првој половини XV вијека. Јер, с једне стране Турци а с друге ови родовски организовани сточари разбили су стару жупску организацију, што је условило знатне измјене етничког супстрата овог региона. Старо земљорадничко становништво је проријеђено, било да је у метежима уништено, побјегло испред Турака или одведено у ропство. Уз то, ови крајеви су пустошени и раније у међусобним сукобима феудалних династа, у вријеме обрачуна кнеза Лазара и Твртка Котроманића са Николом Алтомановићем, али и касније. Тако су ови релативно густо насељени крајеви, на шта указују Дечанске хрисовуље и подаци о промету трговине у Брскову, у вријеме доласка Турака били прилично запустјели.¹

Сточарско становништво (власи), обједињено чврстом организацијом, прешлало је запустјело Потарје, дјелове Затарја и средње Полимље (по свој прилици, у неколико селидбених валова) и успоставило сарадњу с Турцима, којима су неке од ових сточарских групација напосто и пошле у сусрет. Самоуправно организовани, сточари ће се колективно везати за турски феудални систем као што су раније, преко своје катун-

¹ Михаило Ј. Динић, *Обласи Бранковића*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XXVI св. 1—2, Београд 1960 5.5—30. Жарко Шњепановић, *Средње Полимље и Потарје у другој половини 14. и првој половини 15. вијека*, Мостови бр. 9, Пљевља 1971, 85—92.

ске организације, били колективно потчињени владару, манастирима или крупној свјетовној властели. Врло покретљиво, ово сточарско становништво, иселивши се из зетско-херцеговачких брда задње деценије XIV или првих деценија XV вијека а дијелом и касније, населило је дјелове Потарја, Затарја и средњег Полимља. Али, на површима Потарја је свакако било и старинског сточарског становништва чији ће катуни, такође, овдје поплавити заустјеле жупске предјеле и дјелимично населити опустошена села мјесног жупског становништва. Потарје, Затарје и средње Полимље већ од тада постају честа мета зетско-брдских и херцеговачких групација сточара, било као станиште или транзитна станица за даље продирање ка Србији и другдје.

Колективним потчињавањем Турцима сточарско становништво је добијало повлашћен положај од стране турске власти, по свој прилици повољнији него за вријеме нашег средњовјековља — поглавице влаха Никшићи, Вранеш и др. добијали су веће или мање тимаре. Турска власт, тада спремна на компромисе, у поређењу са општим метежима и сталним сукобима старих феудалних господара, гарантовала је какав-такав ред. Сточари су од Турака очекивали заштиту од сталних ратних разарања, па није случајно што је до масовног иселјавања у Потарје, Затарје и даље дошло из околине старог Оногошта — полигона војних сукоба зетских и херцеговачких великаша.

Дио Потарја и међурјечја Таре и Лима населили су власи Никшићи, Вранеш и други, и преплавили жупске предјеле овог региона, па је стара жупа Брсково названа вилајетом, касније нахијом Никшићи, а дио жупе Љубовића Вранешом.²

На основу фрагментарно саопштених турских извора (претежно у литератури) познато је да је прва организована административно-територијална јединица у Потарју и средњем Полимљу била вилајет Лимски Никшићи (Лим Никшиклер) у чији су састав 1455. године улазила нека села са међупростора данашњи Колашин—Бијело Поље.³

Власи Никшићи Потарја и Полимља огранак су влаха (сточара) Никшића од којих ће се у околини Оногошта формирати познато племе Никшићи,⁴ по којем ће обновљени Оногошт добити ново име. Иначе, први познати помен Никшића у Потарју датира из 1447. године. Наиме, 1. септембра те године дубровачки курир Миљен Радмиловић поднесе дубровачком суду тужбу против двојице Никшића с Таре („supra Radognam et Bositchum Nicksichi de Tara“) да су га ови, када је ишао за

² Хазим Шабановић, *Босански џашалук*, Сарајево 1959, 166; Исти аутор, *Крајини Ис-а-бега Исхак-бег* — *Збирни кайсарски испис из 1455. године*, Сарајево 1964, 13—14, 22.

³ Х. Шабановић, *Босански џашалук*, 159; Бранислав Ђурђевић, *Територијализација кайунске организације до краја XV века*. Симпозијум о средњовјековном катуну. Посебна издања Научног друштва НР БиХ. Сарајево 1963, 148—49, 161; Х. Шабановић, *Крајини Ис-а-бега*. . . , 13—14; Недим Филиповић, *Власи и усвојава њимарској системи у Херцеговини*. Годишњак Академије наука БиХ, књ. XII. Центар за балканолошка испитивања књ. 10, Сарајево 1974, 131—32, 135.

⁴ Жарко Шћепановић, *Никшићи у Потарју* — *Прилози историји племена Никшићи*, ЈИЧ бр. 1—2, Београд 1972, 17—32.

Србију, ухватили и продали Турцима, код којих је у ропству остао двије године.⁵ Међутим, пошто се Турци на Тари налазе од краја XIV вијека, могуће је да се дио Никшића доселио у Потарје тих година. Јер, 19. јуна 1399. године као изасланик Пашајита (турски војни заповједник и намјесник скопског крајишта) долази у Дубровник његов „склав” Вукосав Никшић,⁶ највјероватније припадник групаације Никшића из Потарја. Посебно је питање да ли су се Никшићи доселили у Потарје с подручја Оногоста или Мораче, гдје се касније формирало племе Ровца, поријеклом такође Никшићи.

Стабилизација турске власти у средњем Полимљу и Потарју имала је за последицу праву експанзију сточарског становништва на ово подручје. Илустративни су у том погледу неки подаци пописа крајишта Исабега Исхаковића из 1455. и подаци сумарног дефтера босанског санџака из 1468/69. године, они који се односе на Никшиће из Потарја. Тако, 1455. у вилајету Лимски Никшићи убиљежена су 4 насељена и једно ненасељено село влаха Никшићи са 35 домаћинстава, 3 удовице и 6 неочењених и 8 тимара (у 6 села) ешкинција Никшића, тј. укупно 10 насељених и једно ненасељено село са свега 103 домаћинства, 5 удовичких и 7 самачких домаћинстава. Међутим, 1468/69. године оvdје су, у нахији Никшићи (заведена као зијамет Пашајит-бега), уписана 23 села (напуштених кућа и села нема) са 307 домаћинстава и 96 бећарских кућа, што за период од 13—14 година представља знатан пораст становништва. Али, према проф. Н. Филиповићу, сразмјерно броју становника „производност тежачког рада је не само стагнирала већ и знатно опала”. Јер, цјелокупни рентни приход износио је свега 22.292 акче наспрам 11.073 по попису из 1455. године.⁷

У најстарије доба турске владавине дјелови Полимља и Потарја, област између доњег и средњег тока Лима и Таре, нашли су се у домену вилајета и кадилука Милешево, односно Пријепоље са изузетком Лимских Никшића који су се нашли под турском влашћу прије него су Турци и овладали Милешевом и Пријепољем. Иначе, кадилук Пријепоље, који је припадао херцеговачком санџаку, имао је у свом саставу ове нахије: Милешево, Кукањ, Будимља (ова већ 1485. у домену Скадра и подручна кази Бихор), Љубовића, Матаруге, Поблаће и нахија Кричак, док су Лимски Никшићи административно били везани за Јелеч, односно Нови Пазар.⁸

⁵ Михаило Ј. Динић, *Из Дубровачкој архива*, књ. III, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа — III одељ. књ. XXII, Београд 1967, стр. 113—14, бр. 231.

⁶ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siecle*, Seconde serie, Paris 1899, 75; Иван Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*. Посебна издања САН, Београд 1952, 20.

⁷ X. Шабановић, *Крајиште Иса-бега*. . . , 13—14, 58—59; Б. Ђурђев, *Значај љодатака о власима у љојису крајишта Иса-бега Исхаковића из 1455*, Годишњак Друштва историчара БиХ, књ. XV, Сарајево 1966, 76; Н. Филиповић, н.д., 132.

⁸ X. Шабановић, *Босански љашалук*, 136—37, 145, 156—57, 159, 163—66; Глиша Елезовић, *Турски сјоменици I*, Београд 1940, 867, податак да је Будимља 1685. била у домену кадилука Пријепоље.

II

Поред Лимских Никшића, које касније домаћи извори и извори млетачке провенијенције биљеже под називом Тарски Никшићи, Никшићи с Таре, једном Затарски Никшић, а најчешће једноставно Никшићи, на подручју Затарја, односно у поречу Љубовиће, релативно рано налазимо и бројну групацију сточара Вранеша, територијализовану на подручју старе жупе Љубовића. Наиме, турски пописни дефтери из времена стабилизације турске власти на овом подручју овдје биљеже влашку нахију кнеза Херака — „заједницу сродних катуна на одговарајућем ступњу прерастања у кнежину”.⁹ Радило се о кнезу Хераку Вранешу, поглавици групације влаха Вранеша, сврстаних у 7 катуна, групацији сточара која је „укључујући домаћинства старјешина џемата бројала 220 кућа и 28 нежењених”.⁹ Доста бројна, ова сточарска групација дала је предјелу који је насељавала ново име, а издвајањем неких џемата из састава нахије (старе жупе) Љубовића настала је нова нахија Вранеш, да касније нахије Љубовиће, као административно-територијалне јединице, сасвим нестане,¹⁰ што је условило потискивање старог предивног назива да га затим, у смислу ознаке предјела, и нестане, док је дио те територије добио ново родовско име Вранеш.

На основу до сада познатих података о Вранешима, које у другој половини XV вијека налазимо територијализоване у Затарју, тешко да се може залазити у питање даље етногенезе ове родовске групације, јер би се евентуални закључци кретали тереном претпоставки, па би се могло претпоставити да су се прије своје територијализације кретали ширим подручјем Потарја. Томе, међутим, противурјечи предање Вранеша пљеваљског краја (тамо доста бројан род), који своје поријекло изводе „са Мљетичка од никшићког краја”, за које би се, на основу крсног имена (славе), могло закључити да су неки огранак влаха, односно племена Никшићи, јер већина њих је славила Лучиндан. Али, неке затарске породице (Јоксимовићи у Вранешу и др.), које су се рођакале са Вранешима пљеваљског краја, своје поријекло изводе од Вучитрна, одакле изводе поријекло и неке никшићке породице из Затарја (Војиновићи у Равној Ријеци код Бијелог Поља), мада се рођакају са Ровчанима и осталим Никшићима.¹¹ Дакле, док је првобитно станиште влаха Никшића (прије него су се нашли у Потарју) колико-толико познато, о даљем поријеклу влаха Вранеша с подручја старе жупе Љубовића тешко да је могуће било шта казати. Напоменимо само да је област сјеверноалбанских, зетских и херцеговачких брда па и шири регион Полимља и Потарја за вријеме од читавих сто година била захваћена општим метежима, па је услова за интензивну покретљивост сточарског становништва од Душанове смрти, посебно послије маричке и косовске битке, било више.

⁹ Н. Филиповић, н.д., 122, 150.

¹⁰ Х. Шабановић, *Босански џашалук*, 166.

¹¹ Петар Мркоњић, *Средње Полимље и Потарје*, Српски етнографски зборник IV. Насеља 1, Београд 1902, 317—19; усмено саопштење Радивоја Војиновића из села Раките код Бијелог Поља, стара 102 год. (23. X 1973).

Равнодушно према судбини старе државе, а егзистенцијално угрожено на старој територији и принуђено да чешће мијења станишта, влашко становништво првом згодом ступа у везу са Турцима и ставља се у њихову службу, за шта добија одређене бенефиције, њихов старјешински слој (својерсно ратничко племство) ситније или веће тимаре. Тако је са туђинском влашћу изналажен обострано користан модус вивенди, што је био случај и са Вранешима, Лимским Никшићима и др. Вранеши, преко својих старјешина, успостављају чврсту сарадњу са Турцима од првих дана успоставе турске власти на подручју средњег Полимља, а Никшићи, сви су изгледи, пошли су им у сусрет чим су ови продрли до Таре, напустивши стари крај у околини Оногошта или искрај Мораче. Карактеристични су у вези са тим неки подаци херцеговачког дефтера из 1477. за подручје старог Оногошта, гдје је уписано 12 сасвим пустих села, што би, према проф. Ђурђевићу, требало да значи да је ово подручје у времену између 1468. и 1477. године пустошено од стране Ивана Црнојевића.¹² Зато и бројнија исељавања отуда. Влаха Никшића 1476. има и у околини Смедерева,¹³ мада је могуће да се овдје ради о Никшићима исељеним из Потарја. Таквих пустошења мора да је било више, па није неосновано претпоставити да је неки обрачун обласних династа покренуо и оне Никшиће који су се крајем XIV или на самом почетку XV вијека нашли у Потарју и средњем Полимљу, да би неке групације продужиле даље.

Вранеши с подручја Љубовиће и Никшићи из Потарја су по свом социјално-класном поријеклу сточарске групације. Међутим, питање друштвеног положаја старјешинског слоја ових групација, чини се, нешто је сложеније. Запажено је да су још и догађаји који су пратили распад старе државе изазвали одређене промјене у структури друштва појединих крајева Немањина државне творевине. Тако, послје маричке и косовске битке читава подручја старе српске државе била су ван домаћаја државне власти, потом и ван јачег утицаја обласних господара. Српски деспоти, на примјер, на подручју средњег Полимља и Потарја нијесу могли извести реорганизацију државне управе као у осталим дјеловима Деспотовине, а стара жупска организација била је разбијена. То стање, нарочито за вријеме двовлашћа на овом подручју (од првих продора Турака послје косовске битке, а нарочито послје слома Вука Бранковића 1396. па до пада Бихор-града под Турке 1455. год.) има за последицу промјене у локалној управи, пропадање манастирских и личних властелинстава и појаву новог локалног племства.¹⁴ Јер, стални међу-

¹² Бранислав Ђурђевић, *Нови подаци о најстаријој историји брдских племена*, ИЗ, књ. XVII, 1960, 6; од истог писца, *Два дефтера Црне Горе из времена Скендер-бега Црнојевића*, св. I. Посебна издања АНУ БиХ, Сарајево 1968, 23; Б. Ђурђевић, *О границама између Херцеговине и Црне Горе 1477. и 1481.* Радови Филозофског факултета у Сарајеву, књ. VI, 1970, 71, 235.

¹³ Бранислав Ђурђевић—Милан Васић, *Југословенске земље под турском влашћу* — *Изабрани извори*, Загреб 1962, 80—81.

¹⁴ Иван Божић, *Промене у друштвеној структури српских западних обласних уочи турског освајања*, ЈИЧ, св. 1, 1964, 4. и д.; в. Богумил Храбак (*Херак Вранеш*, *Годишњак Историског друштва БиХ VII*, Сарајево 1956, 61), сматра да се Херак Вранеш „друштвено може уврстити у круг ситне властеле“.

собни сукоби регионалних династа условили су појаву ратничких дружина о чије се савезништво они отимају. У вези са тим морало је доћи и до појаве ситног ратничког племства, регрутованог, првенствено, из реда старјешина и старјешинских породица сточарских групација.

О друштвеном положају старјешинске групе из рода Вранеша рјечито говори чињеница да је Херак Вранеш једно вријеме, у име Турака, био управљач Требиња и Попова, док су остали његови сродници, користећи се сарадњом са Турцима, стицали доста позамашне тимаре, а они исламизирани и завидне положаје на двору херцеговачког санџак-бега.¹⁵ Карактеристичан је, у вези са тим, и један запис из 1537. године са једног минеја манастира Заступ код Бијелог Поља. Аутор записа, неки јеромонах Никифор, очито задовољан повољним условима за преписивачки рад у Заступу, записа: „И еште глагољу и казају чтуштим си минеј. . .” да „прежде бјеше сија црков простоздена и мањша и едина келија порушена и худа (. . .) и не би пишушних потом (. . .) потруди се са благочестивим господаром кнезом Гјургем Вранешом и с чеди еговими јеромонах кир игумен Матеј са братиом поновише сие место црков с двјема трули и около град с келијама великими и малими (. . .)”. И даље — да се затим приступило изради живописа и преписивању богослужбених књига.¹⁶ Интересантно је да кнез Ђурђе (у запису „благочестиви господар кнез”) не само да обнавља већ и проширује манастир Заступ, иако је тада свако проширивање цркава и манастира било забрањено законским прописима и изричитим наредбама с Порте.

Интересантна су у том погледу и два записа која се тичу манастира Довоље и Потарја. У првом случају ради се о запису који је 1513. год. забиљежио херцеговачки митрополит Јован („кога бог изволи и сабор да будет архијереј Херцеговој земљи”), који пошто виђе „братију на трудну мјесту” ослободи цркву „да не плака ни митрополиту ни кому другому”. Уз то, на крају своје одлуке, митрополит констатова: „Написах и предах Хоташу и Ђакону Марку да су они цркви огледатељи”. А овај Оташ мора да је био неко свјетовно лице, истакнута личност из околине манастира, док митрополит бијаше именован вољом сабора, у који су, свакако, улазила и свјетовна лица. Други запис прибиљежи 1544. год. тадашњи митрополит херцеговачки Никанор, који потврди „писаније прежде бившаго митрополита кир Јована”, што стави до знања „благочестивим хришћаном прием’каном (Пренђана, села искрај манастира — Ж.Ш.) властелом великим и малим”,¹⁷ које на уобичајен начин поздравља.

Овдје се намеће питање — на коју је то властелу „велику и малу” мислио митрополит Никанор, који мора да је био обавијештен о приликама у околини манастира који је посјетио. Ако је митрополит хтио да

¹⁵ Ђиро Трухелка, *Турско-словјански сјоменици*, ГЗМ XXIII, Сарајево 1911, 338, 442; Б. Храбак, н. дј., 53—66; Н. Филиповић, н. дј., 145. и д.

¹⁶ Влад. Р. Петковић, *Записи из манастира Никољца у Бијелом Пољу*, Богословље VI, 163—65; Бранко Цвијетић, *Записи цркве св. Николе у Никољцу код Бијелој Поља*, Зборник за историју јужне Србије I, Скопље 1936, 243.

¹⁷ Атанасије Пејатовић, *Списак фермана, бурунџија, хуџета . . . у архиви манастира светије Троице код Пљеваља*, Споменик СКА, књ. XXXIX, Београд 1903, 93, 95.

се обрати сточарском, тада теритеријализованом становништву, могао је само записати „благочестивим христјаном” Пренђана и сл., како се то обично чинило. Међутим, чини се, у Потарју је у то вријеме био израстао један нови друштвени слој, који су сачињавали кнежеви, старјешине катуна и катунских организација, старјешине села, носиоци власти унутар локалних заједница, напосто држаоци већих земљишних посједа. Радило се о друштвеном слоју који је, користећи се сарадњом са Турцима, био стекао знатне имовинске погодности, а у вези са тим и друштвене привилегије, утицај и углед, како код турских власти тако и унутар локалних самоуправно организованих заједница. Јер, морало је, у циљу самозаштите и др., доћи до стварања каквих-таквих заједница катуна, заједница катуна и села, као што је долазило и до њихових међусобних обрачуна око пашњака, водопоја, посиједања неког жупског земљишта и сл., што народна традиција илуструје бројним предањима. У таквим приликама потреба за новим локалним самоуправно организованим друштвеним заједницама постаје нужност, потреба свакодневног живота. Али, ти нови локални облици удруживања постају погодно тло из ког израста један нови друштвени слој, старјешине тих заједница, који су своју водећу улогу засновали на родовско-катунским односима, да потом поприме сва основна обиљежја ситног ратничког племства, које ће узети видног учешћа у бројним турским војним походима.

Несумњиво је да ови нови, да се условно каже, властеличићи, углавном, потичу из реда оних бројних поглавица ратних дружина, односно старјешина оних сточарских групација које су у другој половини XIV и првој половини XV вијека крстариле зетско-херцеговачким брдима, па и ширим подручјем Потарја и Затарја, и нудили своје услуге било старим феудалцима било Турцима. Али, чини се, не би требало искључити ни могућност да је у Полимљу и Потарју било и потомака старе власти, поготову властеличића. Према томе, „властела” коју помиње митрополит Никанор могла би бити неки амалгам старих властеличића и старјешинског слоја сточарских групација, јер стару законску сталешку одредбу „Србин да се не жени у Власех” одавно нико није поштовао; нови друштвено-економски односи нијесу оправдавали њен даљи опстанак. Уосталом, испољену бригу, још с почетка XVI вијека, о обнављању старих и подизању нових цркава и његовање култа Немањића, снажно присутно у друштвеном животу оновременог становништва Потарја и Затарја, можда, треба објаснити и утицајем старих властеличића. Јер, тешко је вјеровати да би томе толику пажњу поклањали поглавице сточарских дружина, који нијесу имали разлога да толико буду привржени тој врсти традиције. Наиме, нејасно је откуда у њиховој свијести присуство средњовјековне компоненте у толикој мјери. Међутим, стари властеличић, и поред тога што његов друштвени положај раније није био изузетно завидан, за прошлост је интимно био много више везан него необразовани сточарски поглавица, мада, ваља истаћи, дио влашких старјешина и са овог подручја испољава велику предузимљивост и способност у прилагођавању Турцима, одржавању веза са Дубровником (најчешће као турски поклицари), покаткад одлазе за Цариград и другдје, па је утицаја могло бити са разних страна.

Ипак, није посве јасно откуда појава да огрубјели сточар, бенефициран од турских власти, духовни азил тражи у прошлости, постаје нека врста духовног емигранта из свакодневног живота, који за њ тешко да је икад био повољнији. Истина, до оваквих идејних опредјељења могло је дијелом доћи и због одређене несигурности и страха од неизвјесне будућности, јер већ од 30-их година XVI вијека калуђери Тројице Пљеваљске жале се на „љута и прискрбна времена“, на свирепо гоњење хришћана.¹⁸ Уз то, код Турака се морало стално доказивати, тимар и повјерење се губи ако се не одазове позиву на војни поход.

Утицај цркве на сточарско становништво Потарја и Затарја све до половине XVI вијека није могао бити осјетно јак, јер је и црква у то вријеме била прилично дезорганизована. Но, тих утицаја је, свакако, било, нарочито из Николџ Пазара чији трговци тада одржавају живе везе са Дубровником и Котором. Међутим, пошто је дошло до обнове цркава и манастира, а било је и случајева да су подигнуте и неке гдје их раније није било, дају им се позамашна завјештања, а колико је судити на основу катастиха манастира Добриловине,¹⁹ није ријетка ни појава, посебно у XVII вијеку, да у манастир одлазе не само мушкарци већ и жене из угледних кнежевских задружних породица из племена Никшићи и Вранеша. Слиједи се, изгледа, примјер старих властелинки. Иначе, како друкчије објаснити појаву доста распрострањеног монаштва, макар се радило и о неударитим, односно старијим дјевојкама или евентуално удовицама, да се напушта задружна породица, гдје је женска рука, и те како, потребна у домаћинству, које је морало да организује такву производњу да се са газдинства, углавном, добије све што је потребно.

Дакле, идеологија старе владајуће класе, свакако знатно модификована, временом постаје регулатив понашања главарског слоја сточарског становништва Потарја и Затарја, што је последица што се дио влашких старјешина био убацио у ту класу прије него је и успоставио сарадњу са Турцима или због утицаја дијела ситне властеле инкорпориране унутар новонасталих друштвених заједница, а највјероватније дјејством и једних и других.

У вези са изложеним није без интереса истаћи ни познату чињеницу да многа братства, негдје и племе као цјелина или бар његово основно језгро, своје генаолошко стабло везује за средњовјековне династе, а своју постојбину за Призрен, Вучитрн и друга тамошња мјеста, иако се за њих са сигурношћу може тврдити да су влашког (сточарског) поријекла. Наиме, тешко да се може прихватити објашњење да ове легенде представљају само успомене на тежње ових родова да се укључе у ситну властелу тј. да је то успомена на XV вијек, када су „планински сточари, организовани у катунима и ратничким дружинама у северној Албанији

¹⁸ Љуб. Стојановић, *Сџари српски зайиси и наџџиси*, књ. I, Београд 1902, бр. 489 и 492.

¹⁹ Катастих манастира Добриловине налази се у ман. Никољцу код Бијелог Поља, гдје га је 1833. год. донио Никола Косовић. Катастих ми је ставио на увид протојереј у пензији Симо Басекић, на чему му срдачно захваљујем.

и Црној Гори тежили да се убаце у малу властелу”.²⁰ Само неостварена тежња тешко да се могла дубоко укоријенити у свијест генерација које су услиједиле.

III

У XVI и XVII вијеку на подручју Потарја и Затарја живјеле су ове етничке заједнице (племена): Плањани, Колашиновићи, Тарски Никшићи, Вранеш и Кричи, док су Полимље и подручје Бихора, чини се, били насељени разнородним српским становништвом, обједињеним кнежинском организацијом. Истина, овдје је тешко одредити гдје је престајала племенска, а гдје почињала кнежинска организација, јер, сви су изгледи, ова племена су се својом организационом структуром донекле и разликовала од осталих црногорско-брдских племена. Овдје је, по свој прилици, и процес сплемењавања био јаче изражен него другдје, а уз то ова су племена захватала и релативно малу територију, па су у вези с тим била и подложнија дјелству разноврсних спољних друштвених чинилаца (Плањани, Колашиновићи и Тарски Никшићи били су обједињени и истом турском административном јединицом, вилајетом, односно нахијом Тарски Никшићи), што не искључује одређене посебности сваке од ових групација.

Измјена етничког супстрата у Потарју и дијелу Затарја до чега је дошло током XV вијека и надаље условила је измјену имена предјела. Наиме, у Потарју и Затарју сретамо до тада непознате предионе називе: Никшић, Вранеш, Плана, Колашиновићи и др., што је последица радикалних метанастасичких промјена.

Напријед је истакнуто да Никшиће из Потарја и средњег Полимља средином XV вијека налазимо територијализоване на том подручју, пописане у састав хасова Иса-бега Исаковића, као вилајет Лимски Никшићи. Међутим, 1468/69. године овдје су у састав нахије Никшић уписана 23 насељена села, тада у домену вилајета и кадилука Јелеч, да касније, када је сједиште кадилука пренесено у Нови Пазар, уђе у састав новопазарског кадилука, односно санџака Босна. Али, у доба кандијског рата, односно у вријеме подизања града Колашина, ова нахија и Потарје и Затарје у цјелости припадали су Херцеговини,²¹ којој су нахије Љубовића, Вранеш и оне пљеваљског краја припадале од почетка турске власти. Иначе, нахија Никшић у Потарју, као турска административна јединица, постојала је до краја XVII вијека.²²

Током XVII вијека Никшиће из Потарја биљеже и наши домаћи извори. Тако, на 107. листу пећког поменика у који су, према Стојану

²⁰ Васа Чубриловић, *Патријархална друштва и њихова обичајна права у Албанији и Црној Гори*, Обичајно право и самоуправе на Балкану и у суседним земљама. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 1. и 2. новембра 1971. год. у Београду. Посебна издања Балканолошког института САНУ, Београд 1974, 59—60.

²¹ Милан Васић, *Градови под турском влашћу*. Историја Црне Горе, књ. III, Титоград 1975, 521—22.

²² Г. Елезовић, н. дј., 865—66.

Новаковићу, унесена „имена од XV века, па све до краја XVII са врло мало познијих” уписан је Затарски Никшић, као насеље.²³ Један Никшић са назнаком „мјесто” уписан је и у катастих манастира Шудикове, који потиче из XVII вијека.²⁴ С обзиром на распоред уписаних села биће да се ради о Никшићу из Потарја.

За етнографску слику Потарја и Затарја с краја XVI вијека посебно је значајан један документ из 1597. године. Наиме, те године изасланици патријарха Јована и војводе Грдана Никшића, поглавице Риђана и Никшића из околине Оногшта, подносећи план о могућности дизања устанка, писаху папи Клименту VIII да су иза Пиве, Дробњака и Мораче, односно „преко тех жупа е и Плана и Колашиновићи и Никшићи тве глава Радич кнез и ниже тех жупа е Никољац и Вранеш и Милешева, преко тех е Комарани и равне Сенице” (. . .),²⁵ на које изасланици рачунаху као на потенцијалне устанике. Дакле, у Потарју је у то вријеме постојала натплеменска организација здружених Плањана, Колашиновића и Тарских Никшића, чији поглавица бијаше кнез Радич. Овдје се ради о кнезу, касније војводи Радичу Милошевићу, једном од ктитора манастира Добриловине из Потарја за чију су оправку турске власти издале дозволу 1592. (освјештан 1594),²⁶ који је живописан 1609. године „са приложением воеводе Радича Милошевића и с племеном его, и са приложением кнеза Милована Лазаревића и протопопа Радула с братијами. . . и са приложением Вукића Вуковића са братијами и са приложением кнеза Херака Радонића са племеном его . . . и са приложением кнеза Воина Радуловића с племеном его, и кнеза Павла Вуковића” (. . .).²⁷ Радич Милошевић (у неким документима Радч) је једна од истакнутијих личности Потарја с краја XVI и почетка XVII вијека, а имена кнеза Милована Лазаревића и протопопа Радула налазимо и у поменутом катастиху манастира Добриловине, који је вођен од почетка XVII вијека па надаље, мада највише података пружа за тај вијек. Иначе, кнежевска породица Лазаревић живјела је у селу Тарских Никшића Твртковићима, а протопоп Радуле у селу Бистрици.

О Никшићима из Потарја засад најпотпуније податке пружа катастих Добриловине. Јер, од 58 страница овог поменика, од којих су неколике празне, на 15 њих су уписани чланови разних породица из племена Тарски Никшић (тачније са ознаком „Племе Тарски Никшић” само на првој страни, затим краће „Тарски Никшић”, понегдје „Никшић Тарски”). Приложници или они које је уписао неко њихов убиљежени су село по село и кућа по кућа.

²³ Стојан Новаковић, *Српски сјоменици XV—XVIII века*, Гласник СУД, књ. 42, стр. 133, 137.

²⁴ Љуб. Стојановић, *Поменик манастира Шудикове*, Прилози КЈИФ, VIII, Београд 1928, 183.

²⁵ Карло Хорват, *Нови хисторијски сјоменици за повијесит Босне и сусједних земаља*, ГЗМ у Сарајеву XXI, 1909, 57—58.

²⁶ Фехим Бајрактаревић, *Турски документи манастира Св. Тројице код Плеваља*, Споменик СКА, 79, Сарајево 1935, 34 бр. 12; *Зайиси и најйиси I*, бр. 854; в. В. Ђоровић, *Манастир Добриловина*, ГНЧ, књ. 43, Београд 1934, 164—77. и нап. истог писца у Гл. Скопског научног друштва, књ. XIII, 193.

²⁷ *Зайиси и најйиси I*, стр. 277, бр. 992.

Судећи према катастиху припадници племена Тарски Никшићи углавном су насељавали села са ужег подручја Потарја: Твртковиће (данас села под тим називом нема, али је на основу очуваних локалитета могућа убикација), Бистрица (од средине XIII в. под тим називом), Бобановићи и Илијашевићи (сада засеоци Прошћења), затим село Стричина (помиње се средином XIII в.), Гојаковићи без ознаке „село”, што у овом „попису” села представља изузетак, па је могуће да се радило о неком роду по ком је добило име данашње истоимено село. Уосталом, овдје је више села добило родовско име, било по роду који је село тада насељаво или нешто раније. Даље, по редосљеду уписа, слиједе Братојевићи, Зоројевићи и Дмитрово Село, које, чини се, типом своје ономастике означава одређене аграрне односе, семантичким значењем свога имена индицира на посјед.

Једно село Тарских Никшића звало се Кулизићи у ком су живјели Вулетићи, Вукмиловићи и Катнићи, а уписане су и кућа Милике кнеза и кућа попа Миодрага. А колико је судити на основу штурих података катастиха, Кулизићи су били доста бројан и у оквиру овог племена угледан род, манастиру Добриловини дали су више монаха, монахиња, јеромонаха и попова (једна жена је насловљена као кира Мандалина), а имали су и кнеза. Међутим, о Кулизићима (било их је и у Бијелом Пољу) сада се у овом крају не зна ништа. У народу је и сам појам под тим називом сасвим непознат, сем што поједини локалитети опомињу на некадашње присуство појединих породица из рода Кулизића. Уз то, познато је да је крсна слава свих Кулизића св. Мрата (11/24. новембра),²⁸ онда трагове ових налазимо и у једном локалитету у атару садашњег села Гојаковићи (Мартински под, ливаде од 7—8 хектара), у чијем је називу временом дошло до метатезе гласова. Иначе, у потарским селима и сада живе неке породице које славе Мратиндан (Фуштићи, Раковићи и Вучинићи — међусобно се рођакају) за које је општеприхваћено да су старинци, односно далеком етногенезом несловенског поријекла. У том случају и ондашњи житељи Поља Грубачевићи били би Кулизе. Јер, према једној легенди о разарању „латинског” Брскова, од некадашњих брсковских житеља „Латина” остали су у том крају тројица браће: Ферак, Вукмир и Грубач. Богатство браће било је, наводно, велико, па су подигли и цркву у Пољима, коју су потом разрушили Турци. Али, једно јутро осванули су мртви свих 70 чланова Грубачеве породичне задруге, док од неког од оне двојице потичу Фуштићи,²⁹ за које се тврди да су поријеклом Мацуре,³⁰ што и сами признају, али своје поријекло изводе од Медуна и даље „однекле из Приморја”.³¹

Сем Грубачевића у поменик Добриловине су из Поља уписане: кућа Маткова, кућа Милентића и кућа Чопичића (могуће преци дана-

²⁸ Радослав Љ. Павловић, *Кулизе — њорекло и сџарина*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. I, св. 1—2, Београд 1952, стр. 9. и д.

²⁹ Босанска вила, св. 11, Сарајево 1900, 147—48.

³⁰ Миленко С. Филиповић, *Различийа еџнолошка грађа*, Срп. етн. зборник, књ. LXXX. Одељ. друшт. наука — Расправе и грађа књ. 5, Београд 1967, 213.

³¹ Усмено саопштење Радивоја Вучинића из Прошћења (5. X 1973).

шњих Чопића из Бијелог Поља, чија слава указује на племенско поријекло од Никшића. Потом слиједе: село Мојковац (кућа кнеза Вукобрата), Виријевићи, Побрсијевићи (сада заселак Прошћења). Из Побрсијевића уписане су: кућа Раделића, Анђића, Крговића и кућа Бреновића. Крговићи и у наше вријеме живе у овом и сусједним селима, а Бренима (тако) мјештани називају један огранак Крговића. Интересантно је да се овдје појављује презиме Брено(вић), по свој прилици несловенског поријекла, што је, можда, случај и са ондашњим Доздама из села Бискупића. Иначе, овдје и на ширем подручју Потарја налазимо више трагова романско-словенске симбиозе и др., на примјер за Варагиће (у народу Вараге), којих има у више затарских села, устаљено је мишљење да су поријеклом од старог брсковог становништва, Саса.

Остављајући по страни остала уписана села из племена Тарски Никшићи (Вашаревићи, Бобановићи и Ђурђевићи, гдје је уписана задружна кућа Јакововића, по којима се данас назива један заселак Прошћења), треба напоменути да су ван територије овог племена, колико је на основу катастиха и могуће прецизно одредити, уписана ова села: Лепенац (имало је кнеза), Обод, Цер и Равна Ријека, села која су 1455. била у посједу ешкинција, односно насељена власима Никшићи.

Иначе, на основу података које за Тарске Никшиће пружа катастих Добриловине закључило би се да је дио села са тог подручја био замијенио старе предione називе новим родовским, по презимену појединих родова, истакнутијих породица или по имену неке истакнуте личности. Даље, евидентно је да се некадашњи засеоци у овом својеврсном „попису“ називају селима, што је последица како повећања броја становништва тако и племенско братственичког начина живота. И стари предioni назив Брскова сасвим се изгубио (изасланици патријарха Јована из 1597. га не помињу), јер је замијењен новим родовским Никшић, према племену Никшићи које је насељавало дио Потарја, да касније и овом називу нестане сваки траг. Али, интересантно је да се Прошћење (помиње се у Стонској и Лимској повељи и попису из 1455.) не помиње у нашим домаћим изворима, са изузетком поменика манастира Шудикове.³² Касније, овај назив потискује имена мањих села, која ће, уколико нијесу сведена на ознаку локалитета, представљати засеоке великог села Прошћења. Различити организациони облици унутар сеоских и ширих локалних заједница условљавали су промјене те врсте, на шта су утицали и разноврсни спољни чиниоци, посебно они који су изазивали миграциона кретања и дјелимичне измјене становништва, па је у вези са тим долазило до најразноврснијих друштвених процеса.

У односу на племе Тарски Никшићи нејасно је колико је то племе имало обиљежја осталих црногорско-брдских племена. Непознати су нам разни односи у племену, као однос Никшића, који су послужили као основно језгро за формирање племена, и инородног становништва које се укључило у племе процесом сплемењавања. Даље, интересантно је да нека села подаље од ужег подручја Потарја нијесу уписана у оквиру

³² Љ. Стојановић, *Поменик Шудикове*, 183.

племена, иако су 1455. била у посједу ешкинција Никшићи. Тако, на примјер, из села Обода (1455. у посједу двојице ешкинција Никшића) у катастих је уписана кућа кнеза Војина Карлице и кућа Лазовића, мада би се за Карлице (данашње Карличиће у Бијелом Пољу и другдје) на основу славе могло закључити да су поријеклом Никшићи, а и 1688. год. чврсто су повезани са побуњеним Никшићима из Потарја.

С друге стране подручје горњег тока Таре у међувремену су населиле друге етничке групације, Плањани и Колашиновићи. Дакле, с обзиром на изложено произлази да се око средњег тока Таре, на подручју које је представљало јединствену географску цјелину, током XVI вијека формирало племе Гарски Никшићи, при чему је, поред осталог, јединство територије, заједничке планине и испаше и релативна неприступачност терена одредила теренске оквире ове племенске организације у коју се, изгледа, није интегрисао дио Никшића. Но, проблем ће, свакако, бити јаснији кад буду познати резултати турских пописа из XVI и XVII вијека, мада ће тамо села и нахија бити третирани као правни субјект, а границе нахије нијесу се поклапале са племенским границама Никшића. Јер, средином XVI в. у саставу нахије Никшић било је и подручје гдје је касније подигнут град Колашин,³³ подручје које је насељавала друга етничка групација.

IV

Колашин се јавља први пут у једном султанском берату из 1565. год. Радило се о постављању наследног кнеза у истоименом селу у нахији Никшић.³⁴ Други пут име Колашини (тако) јавља се у дефтеру за Скадарски санџак из 1570. године, као назив села од 20 кућа у нахији Бјелопавлићи.³⁵ Потом, 1597. као Колашиновићи у поменутој представи изасланика патријарха Јована и војводе Грдана Никшића код папе Климента VIII, који Колашиновиће сматрају као потенцијалне устанике.³⁶ Истина, из те представке није посве јасно да ли се под тим називом подразумемијева предео или племе, мада се вјероватно радило и о једном и о другом.

У нашим старим записима име Колашин налазимо први пут средином XVII вијека, у вези са подизањем и утврђивањем града: („Да се зна када се градио Колашин” и „Тогда сазида Али-паша град на Колашиновићу”; прво подизање града датира 1647, а у другом из 1651. год. се констатује да је град тада сазидан; један из 1645. је мањкав због каснијих интерполација).³⁷ Из стилизације записа из 1651. јасно је да је град подигнут на територији која је носила име Колашиновићи; град је добио име по називу предјела, а овај по називу рода, односно пле-

³³ М. Васић, *Градови под турском влашћу*, 521.

³⁴ Исто, 521.

³⁵ Бранислав Ђурђев, *Из историје Црне Горе, брдских и малисорских племена*, Радови Научног друштва НР БиХ, књ. II, Сарајево 1954, 199.

³⁶ К. Хорват, н. дј., 57.

³⁷ *Зайиси и нахииси I*, бр. 1417. и 1468. в. и бр. 1397.

мена које је тај предио насељавало.³⁸ Овдје је ирелевантно што град подижу Турци; они ће касније подићи и Никшић који ће добити име по тамошњем племену, мада је раније ту постојао град Оногошт.

Из времена утврђивања града на Тари потиче и синђелија патријарха Гаврила (писана 1651. а потврђена 1657. год.), којом источнохерцеговачку епархију даје Василију Јовановићу, названом Острошки: „Смјерније моје пишет в богоспасну епархију, јеже зовет се Никшић и Плану и Колашиновиће и Морачу, јеже јест кадилук Пријепољски (. . .)”.³⁹ Напоменимо да се овдје ради о Никшићима из Потарја, а не о оним из околине Оногошта.

Одмах затим, име Колашиновић се јавља са врло прецизним, тј. недвосмисленим значењем („Сију книгу купи поп Марко Јовановић от племена Колашиновић в лето 1667”).⁴⁰ Дакле, у Потарју је постојало и племе Колашиновићи, које је насељавало одређену територију, а сачувано је и предање да су потицали од родоначелника Колаши.⁴¹ Касније, 90-их година XVII вијека, у историјским изворима срећемо и презиме Колашиновић.⁴²

У нашим изворима с краја XVII вијека па надаље срећемо до тада непознат термин Колашинац, који, што је Глиша Елезовић добро уочио, „постаје по значењу синоним муслиман, Турчин”, што би, према њему, требало да значи „да се колашинско племе на Тари у већини истурчило”.⁴³ Друштвених а у вези са тим и конфесионалних промјена послије кандијског и морејског рата морало је бити. Тај нови, односно модификован стари назив изражава те промјене. Назив Колашинац означаваће исламизираних житеље с подручја колашинске капетаније, представљати ознаку турских крајишника. Радило се о исламизираним Шлањанима, Колашиновићима и Тарским Никшићима, као и о оним који су се неким случајем у свом племену у Црној Гори или Брдима, а било их је и из сјеверноалбанских племена, огријешили о општеприхваћене законе племенске заједнице — одметницима од братства и племена, склоним осветничком злопамћењу, разноразним очајницима. Преласком на ислам ови својеврсни ускоци прекидали су сваку везу са завичајем, изузев осветничку; племе је у свом одрођеном сину добијало најљућег противника, а назив Колашинац значење љутог турског крајишника.

³⁸ Жарко Шћепановић, *Колашин на Тари* (Како је настало име Колашин), Глас Етнографског института САНУ, књ. XXII, 1973, 51—59.

³⁹ Просвјета, год. II, св. 11, Цетиње 1894.

⁴⁰ *Зайиси и најйиси I*, бр. 1631.

⁴¹ Милосав Лутовац, *Симбиозе, њлеменске ѡрансилајације и сїлеменавања у неким областима Југославије*, Глас. Етн. института САНУ, књ. XVI—XVIII, 1971, 36; в. Ж. Шћепановић, *Колашин на Тари*, 51—52. — наведена та предања.

⁴² Јов. Н. Томић, *Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима (1683—1693)*, Београд 1902, 170; Јован Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, књ. I, Нови Сад 1908, 74—7.

⁴³ Глиша Елезовић, *Колашин на Тари и Колашин на Ибру. Како је настало име Колашин*, Јужни преглед, год. VI св. I, Скопље 1931, 21.

Разбивши племенску организацију Колашиновића, Плањана и Тарских Никшића, Колашинци су унутар својих локалних заједница задржали извјесна обиљежја племенске организације. Развио се особит тип својеврсног ратника, Колашинца-крајишника, борбено расположеног према сусједним племенима друге конфесије и вјечито бунтовног према турским властима. У вези са тим интересантна су запажања проф. Лутовца да су се „ови снажни и врло ратоборни планинци (. . .) делили у братства”, „племена” и да су „свуда били познати под општим називом Колашинци”. И даље: „Иако ови Колашинци нису имали изразито племенско својство, као Колашиновићи, ипак су били јединственији него што би то могла утицати географска целина. Свуда су наглашавали своје заједничко Колашинац”. Па, према Лутовцу: „На ту чвршћу повезаност разнородних братстава биле су од утицаја не само заједничке планине и пашњаци, већ и наслеђена традиција Колашиновића”.⁴⁴

Без намјере да се овдје разматрају организациони облици и друштвени процеси унутар колашинске крајине (правно називане капетанијом, нахијом, казом, кадилуком и сл.), треба напоменути да су братственичке и племенске везе које су усељеници доносили из старог краја биле врло чврсте. Тако, 1755. исламизирани Кучи и Затрибчани (са нешто Херцеговаца), настањени у Колашину, бирају свога капетана и војводу, јер нијесу жељели да прихвате иноплеменика кога су им поставиле царске власти.⁴⁵ А врло су жива и предања о сукобима за капетанско мјесто у Колашину између истакнутих муслиманских породица Мушовића и Мекића.

Не залазећи у сложену проблематику типологије друштвених појава на подручју колашинске области истичемо да су братственичке и племенске везе колашинског муслиманског становништва биле врло јаке и почетком XX вијека, када су, према П. Мркоњићу (alias А. Пејатовић), у Доњем Колашину (остацима некадашње колашинске крајине) и Кричку, поред осталих, живјела и три „знатна мухамеданска племена или фиса” и то: Каљићи (дијелили се на Елдиће, Ланиће, Жаране, Гезовиће и др.) са око 500, Мицани (Сердаревићи, Муминовићи, Адиловићи, Бошковићи, Баори и др.) са око 300, док су Ђурђевићи из Кричка са око 100 пушака сви били истог презимена.⁴⁶ Иначе, и у турском и другим изворима из XIX вијека стално се истиче да колашинско становништво живи племенским начином живота.⁴⁷ Уз то, за Каљиће се, на примјер, зна да су изводили поријекло од заједничког претка — сина неког Калете, чувара имања Ивана Црнојевића у Бријестову у Бјелопавлићима,⁴⁸

⁴⁴ М. Лутовац, н. дј., 37.

⁴⁵ Хамдија Крешевљаковић, *Кайейаније у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1954, 231.

⁴⁶ П. Мркоњић, н. дј., 284.

⁴⁷ Глиша Елезовић, *Из њосмртних рукописа Цевдеји Ахмед паше*, Прилози за оријенталну филологију II, Сарајево 1951, 289; Ахмед Аличић, *Усџанак у Дробњацима 1805. године*, Годишњак Друштва историчара БиХ, књ. XIX, Сарајево 1973, 48—49.

⁴⁸ Петар Шобајић, *Бјелопавлићи и Пјешивци*, Српски етнографски зборник XXVII. Насеља, књ. 15, Београд 1923, 183, мада постоји и верзија предања да су Каљићи из Мораче — в. П. Мркоњић, н. дј., 325. биљ. 1.

а себе су називали племеном. Но, пошто су друштвене појаве тешко одредиве, тј. тешко да се увијек могу егзактно дефинисати, питање Каљића и сл., засад, остављамо по страни.

Међутим, на основу изложеног, чини се, јасно произлази да су стари Колашиновићи, по којима је град на Тари, знатан дио Потарја и дио међурјечја Таре и Лима добио име Колашин, били обухваћени, док су Колашинци имали само извјесна обиљежја племенске организације: јаку традицију о свом поријеклу, чврсте родовске везе унутар јаких братстава, која су имала своје љетне катауне, братственичке комунице и др. Иначе, у вези са питањем етногенезе старих Колашиновића интересантно је и казивање Нићифора Дучића, који је забиљежио предање да се „Колашин негда звао Кричак; а Колашинци Кричковићи”, те да су „од Кричковића били војводе у Колашину”,⁴⁹ што би значило да су старинци, несловенског поријекла. А у Потарју, Затарју и околну врло је жива традиција о старом становништву: Кричима, Маџурама, Матаругама и др., а за Криче се и зна да су насељавали подручје Дробњака и Језера, одакле су протјерани на десну страну Таре.⁵⁰

V

Трећа етничка групација са свим основним својствима једног племена која је насељавала уже подручје Потарја били су Плањани, а, према предању, ради се о прецима данашњих шаранских породица (Џаковића, Ђосовића, Бојовића, Кнежевића и др.), чији се далеки предак доселио у Плану у Потарју из Плана искрај Билеће, па, наводно, отуда и такво име новој насеобини.⁵¹ Даље је напоменуто да је крајем XVI и почетком XVII вијека поглавица Плањана, Колашиновића и Тарских Никшића био кнез (касније војвода) Радич Милошевић, који је у вријеме завјереничких акција патријарха Јована и војводе Грдана био један од истакнутијих завјереника. Учесник је на скупу народних главара-завјереника у Морачи 1608. године,⁵² а његово име налази се и на списку наводних учесника тобожњег састанка српских и албанских главара у Кучима 1614. године („Раде Воивода Отплане”),⁵³ јер фалсификатор списка Ренези добро је познавао прилике унутар брдских племена. Иначе, последњи помен војводе Радича (Раича) је из 1615. године, као ктитора једне књиге — „законика” за манастир Морачу („И бише книзи сеи

⁴⁹ Нићифор Дучић, *Колашин, њредјел и њлеме у Херцеговини*, Браство II, Београд 1888, 150.

⁵⁰ Андрија Лубурић, *Дробњаки њлеме у Херцеговини*, Београд 1930, 17—19; Петар Влаховић, *Кричи и зачеци њиховој етничкој раслојавања*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 33, Београд 1970, 94—108.

⁵¹ А. Лубурић, н. дј., 190—91; Вуле Кнежевић, *Племе Шаранци*, Београд 1961, 17—30.

⁵² Јов. Н. Томић, *Пећки њаџријарх Јован и њокрећ хришћана на Балканском њолуосџрву*, Београд 1903, 115.

⁵³ Јован Н. Томић, *Сасџанак и дођовор срџских џлавара у Кучима ради усџанка на Турке*, Београд 1901, 86.

хтитори Раич војвода, и Радоња, и кнез Вукое с православним христјани Горње и Доње Планае. . .”),⁵⁴ што би значило да је племенска групација Плањана била релативно бројна.

Према предању војвода Радич (Раич) је имао сина Николу, који је, као и војвода Радич, био поглавица здружених Плањана, Колашиновића и Тарских Никшића. Наиме, у вријеме кандијског рата, за помоћ укзану Млечићима у борбама око Рисна, генерални провидур Далмације Леснардо Фосколо својом терминацијом од 15. X 1649. одредио је плате четрнаесторици херцеговачко-брдских главара (по 4 дуката мјесечно), међу којима и кнезу Николи Раичевићу („conte Nicolo Raicevich da Plana”).⁵⁵

У овом рату Потарје је, заједно са Морачом, Ровцима и другим брдским племенима, било захваћено општим устаничким врећем. Но, без намјере да се освјетљава одјек ратних прилика на Потарје, чини се да је потребно напоменути да се међу потписницима више писама која су представници ових племена упућивали млетачким властима били и главари Потарја. Тако, на примјер, једно из фебруара 1658. год. (упућено Вићенцу Болици), поред владике Иноћентија, представника Мораче, Роваца, Лијешња, и једног харамбаше, потписали су и представници ужег подручја Потарја, и то: војвода Никола Раичевић (презиме је патронимично), кнез Лале Николић, Раде Раонић и кнез Павле Лаловић, чији потписи слиједе одмах иза потписа владике Иноћентија („Scrivo io humile peccator Inocentio vescovo con tutto il concilio di Herzegovina e prima da parte di voivoda Nicola Raicevich, conte Lale Nikolich, Rade Raonich, conte Paolo Lalovich da Colassina. . .”).⁵⁶

Овдје треба напоменути да су ове везе Потарја са Брдима и Херцеговином могле бити од знатног утицаја и на организационе облике локалних друштвених заједница у Потарју. А везе Потарја с Морачом и Ровцима биле су и до тада врло јаке. Морача је имала и своју земљу у Потарју, одакле је било више морачких калуђера, а Колашиновић је био и митрополит Будимље Пајсије, један од активнијих покретача отпора Турцима средином XVII вијека.⁵⁷

Због ове активности становништва Потарја Турци су и подigli Колашин, чврсту брану продорима Брђана у Потарје и даље ка Полимљу, јер „путеви побуњеницима су пресјечени”, каже се у једном документу.⁵⁸ Колашин је добио турску посаду, а затим овај град-осматрач према вјечито бунтовним Брдима релативно брзо се развио у оперативну базу турских подухвата у том правцу. Јер, Турци су настојали да га колико-

⁵⁴ *Зайиси и најйиси I*, бр. 1030.

⁵⁵ Хисторијски архив Задар, *Atti prov. gen. Leonardo Foskolo voll. II. Задар 15. X 1649.* Препис документа доставио ми је проф. др Јевто Миловић на чему му срдечно захваљујем.

⁵⁶ Глигор Станојевић, *Црна Гора у доба кандиској райа (1645—1669)*, Ист. гласник 1—2, Београд 1955, 48. нап. 155.

⁵⁷ *Зайиси и најйиси I*, бр. 1325. и 1397.

⁵⁸ М. Васић, *Градови иод шурском влашћу*, 522.

-толико окруже муслиманским сеоским насељима, а колонизација у том смјеру убрзо је дала успјешне резултате, нарочито послје морејског рата и првих деценија XVIII вијека.

Напуштене земље на подручју Потарја, Затарја и средњег Полимља било је више, посебно послје морејског рата, који је снажно потресао и ово подручје и изазвао иселјавања у разним правцима. Турци су овдје насељавали све оне који су из било којих разлога избјегли из свог племена, најрадије оне који су у старом крају дошли у сукоб са устаљеним начином живљења, често братоубице, каткад и своје истакнуте противнике, онда када овима није био могућ повратак у своје племе. Слиједила је затим неминовна исламизација већине ових пребјегла, било да су са том намјером и избјегли из свог племена или да су на то били присиљени касније. То је поспјешило даља иселјавања српског становништва са тог подручја. Тако, на примјер, у току самог морејског рата, у марту 1687. године, одједном је из Колашина и Мораче избјегло у Дробњаке 800 породица, са неколико Албанаца који су били у турским редовима у Колашину.⁵⁹

У вези са тим иселјавањима интересантно је предање шаранских породица које своје поријекло изводе од Плањана, односно од кнеза Мира, прауника војводе Радича. Према предању, кнез Миро је био поглавица Плањана и као учесник у турском походу на Беч 1683. год. уважаван и од турских власти. Али, послје морејског рата и бројнијих иселјавања из Потарја прилике су се промијениле и у Плани, српско становништво било је проријеђено. Преосталом остала је рајинска покорност, иселење или исламизација која је гарантовала сигурност код турских власти. Напуштену земљу Турци су додјеливали само исламизираним, којих је из године у годину било све више, па је њихово мијешање у живот сеоских заједница било све јаче. Зато два кнежева сина, који су сваке године гонили стоку на зимовник у Србију и тамо упознали ненасељене предјеле и сношљивију турску управу од оне у колашинској крајини, напуштају Плану и селе се у Србију, одатле у Срем. Други кнежеви потомци и остали Плањани одселили су се нешто касније у Шаранце, гдје су послужили као основно језгро за заснивање новог племена-Шаранци (од тада и овакво име овом предјелу), други у пљеваљски крај, а неки у Плану крај Билеће, стару постојбину њихових предака.⁶⁰

Турци су тако разбили племенску организацију Колашиновића, Плањана и Тарских Никшића, што је био случај и са Вранешима и Кричима из Затарја. Истина, о племенској организацији Вранеша и Крича засад се располаже са релативно мало података. О Вранешима се сразмјерно више зна из времена када су представљали заједницу 7 сродних катуна (70-тих година XV в.), када су били на путу прерастања у вишу

⁵⁹ Славко Мијушковић, *Племена Никшићи у морејском рају (1684—1699)*, ИЗ, књ. X, 1954, 13.

⁶⁰ А. Лубурић, н. дј., 192—93; В. Кнежевић, н. дј., 32—41.

организациону форму удруживања. Из тог времена постоје и подаци о нахији Кричак са 5 катуна, односно 247 кућа и 50 самачких домаћинства.⁶¹ Али, пут од заједнице катуна до потпуног обликовања племенске организације доста је дуг процес, а некад заједница катуна представља одређени ступањ развитка прерастања у кнежину, што зависи од више-струког дјејства низа друштвених чинилаца. Но, не упуштајући се у сву комплексност проблема настанка племена, чини се да треба истаћи да је до формирања појединих племена долазило и у условима гдје ембрион племенске организације није био катун — случај Ускока у првој половини XIX и племена Колашинских Поља (Пољана) крајем тога вијека, у вријеме постојања јаке натплеменске организације — државе, а тога је било и знатно раније.

Међутим, кад је ријеч о Вранешима и Кричима из Затарја, на основу нешто познатих података рекло би се да су ове етничке групације биле племенски организоване, мада овдје није лако повући јасну границу између племенских и кнежинских самоуправних организација. Но, и Вранеши и Кричи имали су своју одређену територију и заједничке комунице, своје старјешине — поглавица Вранеша 80-тих година XVII вијека бијаше кнез-бератлија Јоксим,⁶² по свој прилици родоначелник „беговске” породице Јоксимовић из Вранеша, која је дала више наследних кнежева и 14 генерација свештеника.⁶³ Уз то, и у Вранеша и у Крича постојало је једно основно језгро истог етничког поријекла, које је могло послужити као основа за формирање ових племена као политичких организација у циљу самозаштите, како од туђинске власти и феудалних намета тако и од иноплеменика. Дакле, услова за формирање племенских организација Вранеша и Крича било је више.

У поменик Добриловине и Вранеши и Кричи су уписани са одредницом „племе”. Тешко да се може повјеровати да је у питању појмовна збрка калуђера који су живјели у њиховом сусједству и добро их познавали, утолико прије што Плану биљеже: „Плана горња и доња” (упис је, очито, из времена кад је племенска организација тамо била разбијена), те „Нахија Горња земља” и сл. Имена племена и Вранеша и Крича су патронимична, односно родовска, наметнута од основног језгра ових племена. Наиме, као основа за формирање ових племена могао је послужити катун, односно заједница катуна која је на одређеном ступњу њихова развитка у њих и постојала.

Иначе, са подручја Вранеша у поменик су убиљежена ова села: Бијели Поток, из ког је на првом мјесту уписана кућа кнеза Милике, Вергашевићи, Граб, Средње Брдо, Стожер, Соколац и село Вукановићи, док за Кнежиће (сада села под тим називом нема, а у поменику је на другом мјесту по упису), гдје је уписана кућа кнеза Стјепана, није означено да ли се ради о селу или роду.

⁶¹ Н. Филиповић, н. дј., 158.

⁶² Г. Елезовић, *Турски сјоменици I*, 864—67.

⁶³ Причање Мила Јоксимовића из Бијелог Поља (1973).

Даље, чини се да није без интереса да се овдје напомене да је и архимандрит Пиве Арсеније Гаговић у подацима које је 1803. или 1804. саопштио карловачком митрополиту Стратимировићу Вранеше означио као племе, како означи и Прошћење⁶⁴ (велико село, односно група села из Потарја), које је до најновијег времена и имало извјесна обиљежја племена, о чему због сложености проблема и ограничености простора овдје неће бити ријечи, због чега се и низ других питања (начин живота ових племена, организациони облици унутар племена, међусобни односи, духовна сфера живота и др.), засад, оставља по страни, мада о свим тим манифестацијама живота постоји мало података. Напоменимо и то да су примјер сразмјерно брзог стварања једног племена крајем XIX вијека Колашинска Поља, када је у условима јаке натплеменске организације (државе) због посебних услова живота на граници дошло до сплемењавања разнородног становништва.

И на крају да се напомене да би било погрешно да се племе посматра као посве монолитно друштво, јер племена су биле заједнице у којима су дјеловале одређене друштвене супротности и различите тенденције условљене различитим интересима појединих родова, породичних заједница и др., а да се и не говори о конфликтним ситуацијама између племена. Карактеристична је у том погледу посланица Арсенија III Чарнојевића из 1689. коју је носио и народу тумачио проигуман Добриловине. Посланица је била намијењена племенима „еже зовут се Никшићи и Дробњаци и Пипери и Белопавлићи и Братоножићи и Чрна Гора и приморска страна васа и ина окрстна племена, еже обретајут се ва Херцеговина” и њиховим „господом христјанским губернадуром, суђам, воеводам, кнезовам и капетаном и кметовом и васем опште по имену православним христјаном великим же и малим”. У посланици патријарх им пише да је био дошао на Цетиње, те да је хтио обићи народ, али пошто се морао вратити у Пећ „посласмо до вас духовника Василиа с моим писанием”. Јер, „посреде вас су многа зла и незаконна, што едни другима чините и како се помежде собоју биете и сечете и затечете и плените и преузimate и узimate свое снахе за жене и куме и рођаци, и палите се и жежете и свако зло чините”. Даље их савјетује: „Него отселе тога се свега зла оставите (. . .) и не мојте едни другом красти и зло чинити (. . .) не мојте узимати себе за жене рођакиње и по две држати, и за жива мужа жене узимати (. . .)”⁶⁵ Очито, норме патријархалног морала, које се неријетко идилично представљају, биле су озбиљно пољуљане, а племенске и братственичке везе угрожене, па је патријарх настојао да те односе оздрави. Усталом, и питање је колико су ти односи у друштвима гдје је основни регулатив право јачега и могли бити хармонични.

⁶⁴ Димитрије Руварац, *Географске белешке о Турској митрополији Сјевана Стратимировића*, Споменик СКА XXXIX, Београд 1903, 108, 111.

⁶⁵ Вук Стефановић Караџић, *Скупљени грамајички и њолемички сјиси III*, Београд 1896, 422—25.

ŽARKO ŠĆEPANOVIĆ

TRIBAL ORGANIZATION ON THE AREA OF POTARJE AND ZATARJE

S u m m a r y

Breaks of Turks in middle Polimlje and Potarje have caused radical political and metanastatic changes. Namely, from the end of XIV and beginning of XV c. Potarje and mesopotamia of the Tara and the Lim River (Zatarje) became permanent target of assaults of a number of cattle breeders groupings; later their permanent domiciles.

Some of these gender-summer pastures settlements' organizations of cattle breeders have simply gone to meet Turks and, most probably, in a few migration waves they flooded deserted Potarje and the parts of Zatarje. Thus, besides the Limski Nikšići, who are later in domestic and the origins of Venice provenience called Tora's Nikšići, Nikšići from the Tara River e.t.c., on the Zatarje area, that is in river basin of the Ljuboviđa River, relatively early (second half of XV c.) we record territorialized numerous grouping of cattle breeders Vraneš, while the plateaus of Potarje (Pljevlja's region) were permanent domiciles of cattle breeders Kriči. Later (from the beginning of XVI c.) on the narrow area of Potarje domestic and other origins of that time note ethnic communities of Planjani and Kolašinovići.

Regarding this, changes of the names of areas occurred — old tribal state Brskovo was named vilayet, later „nahija“¹ Nikšići, and the part of tribal state Ljuboviđa Vraneš. Than, by Kolašinovići, the city that was built by Turks in the middle of XVII c. will be named Kolašin, and that will be the case with the entire area later.

Here, on a certain degree of development of local communities, forming of new organizational forms of associating of population occurred — that was the beginning of tribal organization of Tara's Nikšići, Vraneši, Kriči, Planjani and Kolašinovići. However, Polimlje and the area of Bihor, seem to have been settled by heterogenous population, which had been united by principality organization.

Further, it is important to point out, that links of Potarje with the remaining mount's and Hertzegovina's tribes, especially from the period of first conspirator's actions against the Turks, were permanent and very firm, what had to be reflected also on the organizational forms of local communities of Potarje. But, after formation and consolidation of the Kolašin city and establishment of Turkish Kolašin's border area, especially after the mearean war which had also shaken this area, tribal organizations of Planjani, Kolašinovići and Tarski Nikšići were broken by Turks. So, the beginning of islamization of population of Potarje indicates the end of further independent development of local tribes, what had happened also with tribal organizations of Vraneši and Kriči from Zatarje.

But, although further development of these tribal organizations was cut, the tradition was inherited, and it was especially strong in the Kolašin's area, where there was a firm bindness of heterogenous Moslem population, who pointed out their unity and the name Kolašinac. Actually, transmitted organizational forms of integration from the area of Montenegro, Montenegrin Mounts, Hertzegovina and North Albanian tribes, where this population originated from, was here in question.

Because of particular living conditions on the ground of Kolašin's border area, opposite to rebellious Mounts and Montenegro, fraternal and tribal links of Moslem population of Potarje and Zatarje were very strong and at the beginning of XX c. But, also some local not moslem settlements (Prošćen's group of villages for example) by their organizational forms of their unity in many ways reminded on Montenegrin tribes, and had some tribal characters. And the example of relatively rapid creation of a tribe at the end of XIX c. are

¹ nahija (Turk.) — geographical units, varying in size, inhabited by a number of tribes in Montenegro, they were much less administrative and political units than in some other parts of the country.

Kolašinska Polja, when in circumstances of the strong abovetribal organization-state due to the specific way of life on the border integration of heterogenous population in tribes occurred.

Tribal organizations of Potarje and Zatarje, as well as elsewhere, were not completely monolithic societies. They were communities inside of which there were some oppositions and different tendencies caused by particular interests of individual genders, family collectives and others; it is not even necessary to mention the conflict situations among some tribes.